

ELEŞTİREL KURAM PERSPEKTİFİNDEN KIBRIS SORUNU

Siret HÜRİSOY*

Özet

Bu makalenin amacı, Kıbrıs adasının içinde bulunduğu gerçekleri de göz önüne alarak, sorunların çözümlenmesine dair oluşması muhtemel yeni bir yapıyı, eleştirel kuram açısından analitik bir çerçeve içinde incelemektir. Adadaki siyasi bir değişim ve dönüşüm, ulusal egemenlik yerine toplumsal hürriyet kavramının önünde duran engellerin aşılabilmesi, bireysel anlamda daha geniş bir özgürlük alanının oluşturulabilmesi, Kıbrıs Türk ve Rum toplumlarının 'Kıbrıslılık' kimliği altında ve rasyonel bir şekilde tekrardan bütünsel olarak yapılandırılabilmesi, eleştirel kuram açısından analiz edilecektir. Kıbrıs'ta toplumlararası siyasetin rasyonel bir şekilde yeniden yapılandırılması eleştirel kuramın üzerinde durduğu özerklik, güvenlik ve kimlik kavramları bağlamında ayrıca ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Eleştirel Kuram, Hürriyet, Self-Determinasyon, Güvenlik, Kimlik, Toplum

CYPRUS PROBLEM FROM THE PERSPECTIVE OF CRITICAL THEORY

Abstract

Grounding itself on the realities in the Cyprus conflict, this article aims to provide an analytical study of a possible new structure for the solution of the problems in the island from a critical theory point of view. This involves a discussion, from a critical theory perspective, of the recent political transformation and change in the island, the removal of the obstacles for the substitution of national sovereignty with that of social freedoms, and a re-unification of the Turkish and the Greek communities of the island on a comprehensive basis. Finally, the proposed restructuring of inter-communal politics on a rational basis will be analysed through the critical theory notions of autonomy, security, and identity.

Keywords: Cyprus, Critical Theory, Emancipation, Self-Determination, Security, Identity, Society

* Doç. Dr. Siret Hürsoy, Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, siret.hursoy@ege.edu.tr. Bu makalenin yazılması esnasında görüşlerini benimle paylaşan ve çalışmayı gözden geçiren değerli meslektaşlarım Yrd. Doç. Dr. Mustafa Küçük, Gökhan Sevim ve arkadaşım Sabri Altıntaş'a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Giriş

Bu makalenin temel amacı; eleştirel kuramın temel yapı taşlarını ele alarak, Kıbrıslı Türk ve Rum toplumları tarihinin, hem sosyal açıdan hem de uluslararası boyutta ortaya çıkışını kavramak; adadaki çözümsüzlüğün nedenlerini ortaya koyarken aynı zamanda da bölünmüşlüğüne aşılabilmesi için önerilerde bulunmaktır. Eleştirel kuram çerçevesinde, toplumlararası uyumsuzluğun içsel ve dışsal boyutları sorgulanarak, bu uyumsuzluğun aşılabilmesinin yolları aranacaktır. Kıbrıs sorunu, eleştirel kuramın temel dayanağı olarak bilinen ve Marks'ın 'filozoflar belli yollardan dünyayı anlayabilmişlerdir; ama esas konu dünyayı *değiştirebilmektir*' söyleminden yola çıkılarak ele alınacaktır.¹ Kıbrıs'ta geniş çaplı bir siyasi değişimin sağlanabilmesi için adadaki her iki toplumun da bakış açılarının kolektif olarak değişmesi gerekmektedir. Adadaki siyasi bir değişim ve dönüşüm, ulusal egemenlik yerine toplumsal hürriyet kavramının önünde duran engellerin aşılabilmesi, bireysel anlamda daha geniş bir özgürlük alanının oluşturulabilmesi, Kıbrıs Türk ve Rum toplumlarının 'Kıbrıslılık' kimliği altında ve rasyonel bir şekilde yeniden bütünsel olarak yapılandırılabilmesi, eleştirel bakış açısının bir sonucu olacaktır. Eleştirel kuram bakımından 'Kıbrıslılık' kimliği bir devlet çatısı altında iki toplumun kendi kültürlerine ait kimliklerini muhafaza ederken, uluslararası sistemde siyasi ve hukuki olarak tek bir dış kimlik oluşturmayı öngörmektedir.

Bu makale, Kıbrıs'ta kabul edilebilir ve sürdürülebilir bir çözüme nasıl ulaşılabileceği sorusuna, eleştirel kuramın üzerinde durduğu sosyal ve siyasi değişim evrelerini gözetmek suretiyle birbirini tamamlayan iki seçeneğe bir yanıt arayacaktır. Birincisi, adanın her iki tarafındaki siyasi değişim sürecine bağlı olarak, Birleşmiş Milletler'in (BM) Annan Planı'nda ortaya koyduğu şekliyle, hem federatif hem de konfederatif fonksiyonel anayasal özellikleri de içerisinde barındıran, ortak bir 'Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti' benzeri bir yapı oluşturabilmek adına çaba harcanmalıdır. İkincisi, Kıbrıs'taki toplumlararası bölünmüşlüğü ortadan kaldırılabilmesi için, sosyal yapıyı 'Kıbrıslılık' kimliği üzerine inşa etmek ve aynı zamanda bu yapıyı Avrupa Birliği (AB) çatısı altında birleştirme amacı hedeflenmelidir. 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin güçlü âdemimerkeziyetçi özelliği ile *sui generis* bir devlet yapısına sahipti. 1959 ve 1960 antlaşmalarıyla kurulan 'Kıbrıs Cumhuriyeti' yapısı her iki toplumun da ayrı ayrı anavatanı olarak sayılan Türkiye ve Yunanistan tarafından kararlaştırılmış ve adadaki toplumlara benimsetilmişti. Böylece, adadaki her iki toplumun da tam olarak özgür iradelerinden bahsetmek mümkün olmadığı gibi birbirlerinden ayrılarak anavatanlarına bağlanmaları da self-determinasyon haklarının kısıtlanmasından dolayı engellenmiştir. Yine de 'Kıbrıs Cumhuriyeti'nin' devlet yapısı siyasi olarak eşit iki topluluğun, kısmen de olsa kendi egemen iradeleri ve self-determinasyon hakları çerçevesinde birleşerek, belli bir toprak parçası üzerinde bir federal yapı oluşturmaları, uluslararası antlaşmalar tarafından garanti altına alınan dünyadaki ilk örnektir (Stephen 2001: 20). Ancak Güney Rum Yönetimi'nin, tüm 'Kıbrıs Cumhuriyeti'ni temsil ediyormuş gibi uluslararası toplum tarafından kabul görmesi ve KKTC'nin diplomatik olarak tanınmayarak belirsizlik içinde bırakılması, günümüzde adada *de facto* ayrışma durumuna geldiğinin kanıtıdır.

¹ www.marxists.org/archive/marx/works/1845/theses/theses.pdf (01.11.2012).

Eleştirel kuramın Kıbrıs sorununa uyarlanışını ortaya koyacak olan bu makalede, öncelikle *birinci* bölümde bilgi, tarafsızlık ve adalet kavramları üzerinde durulacaktır. İkinci bölümde, Kıbrıs sorununa yeni bir yaklaşım olarak eleştirel kuramın değişim ve dönüşüm kavramları üzerinde detaylı bir şekilde analiz edilecektir. Üçüncü bölümde, Kıbrıs'ta toplumlararası siyasetin rasyonel bir şekilde yeniden yapılandırılması bağlamında özerklik, güvenlik ve toplum kavramları ele alınacaktır. Sonuç bölümünde ise öngörülerde bulunularak, sorunun çözümüne yönelik yapıcı bir çerçeveye çizilecektir.

Eleştirel Kuram, Bilgi ve Tarafsızlık

Sosyal bilimler alanında 1960'larda ortaya çıkan metodolojik ve epistemolojik tartışmalar, *davranışsalcılar* (pozitivizm) ve *gelenekselciler* (klasik) arasında meydana gelmiş ve bu tartışma günümüzde değişik boyutlarda halen sürmektedir.² Post-pozitivizm ise, 1990'lardan sonra davranışsalcılığı eleştiren bir yaklaşım olarak eleştirel kuram ve uluslararası ilişkileri tarihsel olarak sosyal ve ekonomik değişim içerisine yerleştiren bir akım olarak ortaya çıkmıştır. Post-pozitivizm insan doğasının niteliksel olarak sosyal değerlere sahip olduğunu ve bu açıdan davranışsalcıların iddia ettiği gibi uluslararası ilişkilerin doğa bilimlerindeki geçerli bilimsel yöntemlerle araştırılmasının mümkün olmadığı görüşündedir. Her bilginin ortaya çıkışı esnasında şartlandırmanın olabileceği gerçeğinden yola çıkılarak, eleştirel kuramın da tanımlanma aşamasında sosyal, kültürel ve ideolojik olarak şartlandırılma ve tarihsel olarak oluşturulma sürecinden uzak kalamayacağı, göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

'Eleştiri' kelimesi Yunanca bir kelime olan *kritikos* ile alakalı olup, yargılama ve farketmek/ayırdatmak anlamında kullanılmaktadır. Günümüzdeki anlamı ile eleştirel kuramın kökeni Aydınlanma Çağı'na, Kant, Hegel, Marks, Nietzsche ve Weber'in eserlerine, ayrıca Frankfurt Okulu teorisyenlerinden Theodore Adorno, Max Horkheimer, Jürgen Habermas, Herbert Marcuse ve Walter Benjamin'in çalışmalarına dayanmaktadır. Eleştirel kuram bu eserler ve çalışmalar kapsamında uluslararası sistemi ve bu sistem içerisindeki eşit olmayan ve hürriyeti kısıtlayan adaletsiz düzenin ortadan kaldırılması üzerine yoğunlaşmaktadır (Horkheimer 1972: 223). Bu çerçevede belli bir tarihsel süreç zarfında oluşan toplumsal ve kurumsal yapıların radikal bir şekilde değiştirilmesi üzerinde durulmaktadır. Eleştirel kuram ayrıca siyasi ve sosyal uyumsuzlukların adil ve tarafsız bir şekilde çözümlenebilmesi için 'söylem etiğine' başvurarak kültürel, siyasi ve ahlaki çatışmalara 'etik' ve 'değer' temelli bir yaklaşımın geliştirilmesine de katkı yapmaktadır. Bu yüzden Kıbrıs sorununa eleştirel kuram açısından bakmak, çözümün veya çözümsüzlüğün nedenlerinin 'adil' bir şekilde teorik olarak analiz edilmesine yardımcı olacaktır.

² Davranışsalci yaklaşım sosyal bilimlerin de doğa bilimlerindeki geçerli bilimsel yöntemlerle araştırılması gerektiğini iddia ederken, gelenekselci yaklaşım doğadaki hareketlerin ancak dışarıdan tarihsel olarak gözlemlenerek açıklanabileceğini öne sürmektedir. Davranışsalci yaklaşım B. F. Skinner ve Morton Kaplan tarafından temsil edilirken, gelenekselci yaklaşım uluslararası ilişkiler disiplini açısından Hans J. Morgenthau ve Hedley Bull tarafından temsil edilmektedir. (Skinner 1938), (Kaplan 1966), (Morgenthau 1970), (Bull 1966).

Eleştirel teorinin kökenini oluşturan ‘eleştirel yaklaşım’, 18. yüzyılda Kant’ın ‘Saf Aklın Eleştirisi’ (*Critique of Pure Reason*) ve 19. yüzyılda Marks’ın ‘Sermaye’ (*Das Kapital*) adlı eserlerinde ortaya çıkmıştır. Marks’a göre kapitalizmin politik-ekonomi açısından eleştirisi yapılırken, Kant’a göre ise bilginin geçerliliği ve sınırları eleştirisi yapılmaktadır. Kant’ın eleştirel yaklaşım anlayışı, yanlısın, ispatlanmamışın, dogmatik olan filozofik, sosyal ve siyasi inançların tekrardan yapılandırılması üzerine dayanmaktadır (Meiklejohn 2010). Kıbrıs’taki Türk ve Rum toplumlarının ortak bir şekilde varoluşlarını garanti altına alabilmek için Kant’ın bakış açısından yola çıkılacak olunursa, ikiye bölünmüş Kıbrıs’ta barış, düzen ve özgürlüğün tekrardan yapılandırılabilmesi ancak askerden ve silahtan arındırılmış, aşırı milliyetçi söylemlerden uzak ve ortak güvenlik koşullarının oluşturulması ile mümkün olacaktır. Böylece, adanın silahsızlandırılması, okullarda okutulan kitaplarda bulunan düşmanca ifadelerin kaldırılması ve ortaya çıkabilecek olan ekonomik ve sosyal güvenlik sorunlarının kurumsal yapılar içerisine çekilerek çözümlenmesi, adada barış, düzen ve özgürlük sağlanabilmesi açısından somut girişimler olacaktır. Bu şekilde bütünsel olarak bir sonuca bilgi, ahlaki ve etik çözümlene yöntemiyle ulaşılmaya çalışılacaktır. Eleştirel kuramın Kıbrıs sorununa uyarlanması bakımından, Kıbrıs’ta oluşturulması muhtemel yeni bir ortak devletin, uluslararası düzen ve kurallar çerçevesinde, hürriyet, adalet ve etik değerler temelinde yapılandırılması gerekmektedir. Tam bu noktada ise ‘adil’ ve ‘doğru’ dengenin *evrensellik* ve *farklı değerler/kültürler* bağlamında yakalanabilmesi çok önemlidir (Linklater 1996: 286). Kant’tan alınan bu yaklaşımlar, aslında eleştirel kuramın evrensel bir boyuta taşınmasının ve realizmin, özgürlük ve adalet kapsamında eleştirilmesinin ilk adımları olarak değerlendirilebilir.

Bu yüzden eleştirel kuram, herhangi bir bilginin gerçekliğini, toplumsal ve kültürel yapıları inceleyebilmek için gerçek olanın ne olduğunu (*ontolojik*) ve bu bilginin doğruluğunun nasıl bilindiğini (*epistemolojik*) sürekli sorgulamaktadır. Jürgen Habermas’ın eleştirel kuramı, tüm bu tartışmalardan yola çıkarak çağdaş sosyal ve siyasi modernizmin, eleştirel bir sorgu ağıyla kritiğinin yapılmasına olanak sağlamakla beraber ‘doğru’ bilgiye ulaşabilmenin nasıl olabileceğini tasvir eden, felsefi bir yaklaşımın gelişmesine yardımcı olmaktadır (Devetak 1995: 146). Eleştirel kurama göre araştırma veya bulguya ulaşabilme yöntemlerinin, herhangi bir sorunun çözümünde uygulanabilmesi için *bilgiye*; bilgiye sahip olabilmek için de ‘doğru’ verilerin başarıyla toplanabilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Kıbrıs sorununun çözümünde gerekli olan bilgiye sahip olabilmek ve ‘doğru’ verilere ulaşabilmek için, teorik altyapının önünde duran iki temel engelin aşılması gerekmektedir. Bunlardan *birincisi*; Kıbrıs sorunu hakkında ne bildiğimiz veya bilmediğimiz arasındaki sınır, hiçbir zaman objektif bir şekilde tam olarak belli olamayacağından, bu sorunun teorik altyapısını oluşturabilmenin önünde duran en önemli zorluk ‘doğru’ bilginin ne olduğunun sürekli sorgulanması olacaktır. Diğer kuramsal analizlerde genellikle eksik olan ‘doğruyu sürekli sorgulama’ yaklaşımı, eleştirel kuram açısından incelendiğinde bilgi, değer ve toplum arasındaki ilişkinin ortaya çıkartılabilmesi için, doğrunun epistemolojik bir altyapı üzerine inşa edilmesinin zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Eleştirel kuram, davranışsalcılığın bilgiye bakış açısını eleştirerek; öznenin (analizi gerçekleştiren) tarafsız bir şekilde, gerçekleri önceden var olan sosyal amaç ve çıkarlardan soyutlandırarak değerlendiremeyeceğinin üzerinde durmaktadır. Bu anlayış ise, pozitivist kuramlar ve eleştirel kuram arasındaki en büyük farkı ortaya koymaktadır (Cox 1992: 173).

İkinci olarak; eleştirel kurama göre, Kıbrıs sorunu hakkındaki tüm bilgilerin tarihsel ve materyal olarak, şartlandırılmış ve indirgemeci bir bakış açısıyla ele alınması, teorik olarak bir çözümlenmeyi de zorlaştırmaktadır. Eleştirel kuram çerçevesinde analizi gerçekleştiren bir araştırmacının, kendisini sorgulayıcı bir şekilde dışa dönük olarak yansıtabilmesi ve herhangi bir konuda bir dizi çıkış noktasına yönelik analitik çözümler üretebilmesi, yukarıda bahsi geçen iki temel engelin ortadan kaldırılmasına bağlıdır. Kıbrıs sorununun teorik olarak analizinin gerçekleştirilebilmesinde ne yazık ki şimdiye kadar böyle eleştirel bir yaklaşıma pek başvurulduğu gözlenmemektedir. Tarafsız ve objektif olma iddiasında olan pozitivistlerin aksine; eleştirel kuram, tarafsızlıktan çok tarihsel ‘doğruları’ ve maddi koşulların bilgisini öne çıkartma eğiliminde olup, bütünsel olarak ‘doğru’ bilgiye nasıl ulaşılabileceği noktasında yön gösterici olmaya çalışmaktadır. Eleştirel kuram bağlamında herhangi bir sorunu resimlemeye çalışan teorisyen, öncelikle kendisini var olan tüm önyargılardan soyutlayarak, tarihsel ‘doğruları’ ortaya çıkartmalı ve bu ‘doğrulara’ göre bilgiyi analiz etmelidir. Bu yaklaşım sayesinde bir teorisyen, kendisini önyargılardan soyutladıktan sonra, eğer analiz yapılması gereken bir Kıbrıs sorununun varlığının tespitini yapabileceğine sahipse; daha dengeli bir şekilde sosyo-ekonomik koşullara ve tarihsel gelişime uygun olarak, soruna eleştirel bakabilme konumuna da sahip olacaktır.

Eleştirel kuram, bireysel aktörler ve bu aktörlerin çıkarları üzerine yoğunlaşmak yerine, bu aktörlerin nasıl ortaya çıktığı ve tarihsel olarak nasıl şartlandırıldıkları üzerinde durmaktadır (Cox 1986: 204-254). Eleştirel kuram, Kıbrıslı Türk ve Rum elitlerin davranışlarını şekillendiren çıkarları ele almaktan çok, bu elitlerin davranışlarının nasıl ve neden ortaya çıktığını tarihsel olarak ele alarak, günümüze yönelik çıkarımların yapılabilmesine de zemin hazırlamaktadır. Kıbrıs’ta kurulacak yeni bir ortak devletin işlevinin, rolü ve sorumluluklarının toplumsal ve tarihsel olarak belirlenmesi gerekmektedir. Kurulacak olan bu yeni ortak Kıbrıs devleti neticesinde, iki toplum arasında oluşturulacak olan siyasi, ekonomik ve sosyal ilişkiler ele alındığı zaman toplumsal ilişkilerin yeniden oluşumunun ve yeni devletin bölgesel ve küresel dinamiklere bağlı olarak geçmişten çok farklı bir yapıda inşa edilmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bölgesel ve küresel açıdan askeri ve jeopolitik dengelerde meydana gelecek olan değişiklikler ve toplumlararası ilişkilerin, karşılıklı dışlamayı ortadan kaldırarak ortak kimlik ve kültürün geliştirilmesi üzerinde bırakacağı olumlu etkiler, Kıbrıs’taki bölünmüşlük düzeninin tekrardan yapılandırılmasına ve ortak bir devletin kurulmasına yardımcı olacaktır. Eleştirel kuramın üzerinde durduğu bir diğer önemli konu ise, devlet kurumlarının tarihsel bir sürecin ürünü olduklarıdır. Tarihsel bir sürecin sonunda devlet, içinde din, eğitim sistemi ve kültür gibi kurumları da barındıran bir bütün olarak ortaya çıkmaktadır. Aslında eleştirel bir yaklaşımın sosyal ve siyasi hayatla doğrudan ilgili olması nedeniyle, Kıbrıs sorununa sosyal ve siyasi olarak bütünüyle dışarıdan tarafsız bakılmasının gerçekçi olamayacağına dair görüş, teori içerisinde bir çelişkinin doğmasına da neden olmaktadır. Bu yüzden bu çelişkinin en aza indirgenebilmesi, Kıbrıs’taki hem Türk hem de Rum toplumlarının faaliyetlerinin meşrulaştırılarak pekiştirilmesiyle değil; kolektif hürriyetin ancak rasyonel bir şekilde yapılandırılması ile mümkün olacaktır.

Max Horkheimer’in da tanımladığı gibi eleştirel kuram, insanoğlunu kısıtlayan ve özgürlüğün önünde duran tüm engellerin ortadan kaldırılmasını amaçlamaktadır. Horkheimer

ayrıca eleştirel teoriyi, Marksist teorinin radikal ve hürriyet boyutu çerçevesinde algılamasına rağmen hem pozitivizmi hem de ortodoks Marksizm ve komünizmin otoriter yapılarını eleştirmektedir (Horkheimer 2002: 244). Eleştirel kuram böylece rasyonaliteye ve bilgiye ulaşmanın şartlarını sorgulamakla kalmayıp, insan özgürlüğü önünde duran hayatın dogmatik yapılarının da çözümlenebilmesi için geleneksel olan sosyal ve siyasi yapıları eleştirmektedir. Eleştirel kuram var olan kurumları ve yapıları sorgulamadan olduğu gibi kabul etmez. Bunun yerine kurum ve yapıları problematize ederek, var olan sorunların kökenine inilmesi sağlamakta, sınırlılıklarını ve zıtlıklarını ortaya koyarak değişim ve dönüşümün bir süreç içerisinde sağlanmasına yardımcı olarak çözüme giden yolda rasyonelleşmeyi hedeflemektedir (Cox 1981: 128-142). Bilgi düzeyinin artması, rasyonel olarak herhangi bir sorunun çözümüne de katkı sağlamaktadır. Rasyonel olarak herhangi bir sorunun çözümü farklı tarafların bir araya gelerek karar verme yöntemleri üzerinde uzlaşmaları ile mümkün olmaktadır. Kurumsal yapılar içerisinde gelişen bu karar verme yöntemleri, tarafsız bir şekilde doğruluğunun kanıtlanabildiği ve mantığının savunulabildiği bir yönetişimin dönüşüm sonucu oluşmasına olanak sağlamaktadır (Eriksen vd. 2004: 251). Böylece, rasyonalizm sadece insanoğlunun dünyasını bilmesine yardımcı olacak metotların ortaya konması değil, ayrıca nelerin bilinmesinin insanoğlunun yararına olacağına da açıklanmasına yardımcı olmaktadır.

Kıbrıs sorunuyla ilgili dönüşümü sağlayacak temel eğilimleri belirlemede, eleştirel kuramın üzerinde durduğu baskıdan uzak, otonomi, hürriyet ve toplumsal değişim gibi değerlerden yararlanılması gerekmektedir. Hoffman'ın da iddia ettiği gibi, bir konunun eleştirel kuram bağlamında analiz edilmesi, kalıplaşmış ve değişmesi zor bir tarihi gerçekliğin ötesine geçme olasılığını arttırmakla kalmayıp, değişim sürecini de tetikleyen bir güç olarak ortaya çıkmaktadır (Hoffman 1987: 233). Kıbrıs sorununa adil bir çözüm bulunabilmesi için, siyasi değişim sürecinin başlatılabilmesi ve adadaki düzenin, tarihsel ve sosyal doğasının temelde ne olduğunun ve bugünlere nasıl geldiğinin çok iyi kavranması gerekmektedir. İşte bu doğrultuda öne sürülen eleştirel teori bağlamındaki *dönüşümsel* çözüm önerileri, ancak bu şekilde bir anlam ifade edecektir. Marks'ın Feuerbach'tan esinlenerek iddia ettiği gibi, her filozof dünyadaki gelişmeleri farklı yönlerden değerlendirebilme yeteneğine sahip olmasına rağmen, değişimi sağlayacak bilgi ve yeteneğe sahip değildir (Marx 1977: 158).

Uluslararası düzenin *nasıl* oluştuğunu sorgulayan eleştirel kuram açısından Robert Cox, neo-realist bir yaklaşım olan 'devletler sistemi' ve 'uluslararası anarşi' etkileşimine, ciddi eleştiriler getirmektedir (Cox 1981: 129). *Realpolitik* bağlamda süregelen, devletler sistemi ve uluslararası anarşik yapı arasındaki etkileşime bağlı olarak, devletlerarası güç dengesi açısından Kıbrıs sorununa bir değerlendirme getirildiği zaman, eleştirel teorinin bu yaklaşıma karşı bir alternatif oluşturduğu ortadadır. Waltz'un neo-realizm kuramı, var olan kurumların ve devletlerarası sosyal ve güç ilişkilerinin, uluslararası sistemin yapı taşlarına uyum sağlayarak dünyadaki olaylara yaklaşımları gerektiğini savunduğundan, önde gelen uluslararası güçler kendi çıkarları doğrultusunda şekillenen dünya düzenine herhangi bir karşı tehdit algılamamaktadırlar (Cox 1981: 128). Öte yandan, eleştirel kuramın eleştirdiği temel nokta, bilgiyi analiz eden kişi (özne) kendi değer yargılarına ve çıkarlarına göre değerlendirme yaptığından, hem elde ettiği bilgiye dayanan algılayışın hem de bilgiye bağlı olarak geliştirdiği teorilerin, önyargılardan ayrı tutulmamasıdır.

Cox'un sürekli tekrarlanan 'kuram her zaman birisi ve bir amaç için vardır' deyimine bağlı olarak davranışsalcılar, sorun çözüm kuramı (*problem-solving theory*) ve eleştirel 'doğru' bilgi arasında bir ayrıma gitmektedir.³ Cox'un üzerinde durduğu gibi, sorunlara çözüm bulabilmenin temel yöntemlerinden biri olarak, 'âdemimerkeziyetçi uluslararası siyasi sistemlerin, sorunsuz bir şekilde çalışmalarını sağlamak olacağını belirtmektedir' (Cox 1981: 126-155). Uluslararası sistemde *status-quo*'yu koruma amaçlı neo-realist ve sorun çözüm kuramı odaklı bir yaklaşımın, ABD ve İngiltere'nin dış politikalarında belirleyici olması dikkat çekicidir. Bu bilinçle, dünya siyasetine yön veren söz konusu bu iki devletin Kıbrıs sorununa yaklaşımlarında, çıkar ve önyargılara sahip oldukları göz ardı edilemez. Öte yandan ise eleştirel kuram savunucuları, hegemon güçlerin dünyada oluşturduğu baskıcı ve sınırlandırıcı siyasi ve ekonomik yapıları reddederek, tüm insanlığı özgürleştirmeyi amaçlamaktadır.

Eleştirel kuram, Türkiye, Yunanistan, İngiltere ve ABD'nin ada üzerindeki stratejik çıkarlarının tarihsel olarak değerlendirilmesini ayrıca gerektirmektedir. İngiltere'nin Kıbrıs adasını Osmanlı İmparatorluğu'ndan 1878 yılında kiralamasıyla, Boğazların emperyalist Rusya işgaline karşı korunması ve Rusların Akdeniz'e inmesinin önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Türkiye'nin adaya müdahalesini mümkün kılan faktörler arasında, sadece Kıbrıs'taki ve Türkiye'deki Türkler arasında ırksal, dini ve kimlik bağlarının var olması değil; kısmen Kıbrıs'ın stratejik konumunu ve kısmen de ABD'nin o zamanki Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Makarios'un, Bağlantısızlar grubunun önde gelenleri arasında olmasından dolayı duyduğu rahatsızlık da bulunmaktadır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte, Kıbrıs'taki iki temel etnik grubun NATO üyesi olarak bilinen anavatanları (Türkiye ve Yunanistan) arasındaki siyasi ilişkiler, 2000'li yılların başında doğrudan bir sıcak savaş olasılığı zemininden uzaklaşarak; daha çok stratejik olarak hukuki ve ekonomik bir mücadele zeminine kaymıştır. Bu yüzden geçmişte Kıbrıs'ta yaşanan çatışmalar, sadece ada içerisindeki iki etnik topluluk arasında yaşanan bir sorunmuş gibi görülmüş olsa da; geçmişte olduğu gibi günümüzde de Kıbrıs adası, bölgesel ve küresel aktörlerin güç mücadelelerinde önemli bir yere sahiptir. Anglo-Sakson stratejik ortaklığı çerçevesinde İngiltere ve ABD'nin Ortadoğu, Kuzey Afrika, Kafkasya ve Orta Asya'da etkinliklerini sağlayabilmeleri açısından Kıbrıs adası, Doğu Akdeniz'de merkezi bir coğrafi konumda bulunmaktadır. Öte yandan, hem bölgesel hem de küresel güç dengelerinin önemli bir aktörü olan Rusya Federasyonu'nun, Yunanistan'la Ortodoksluk tarihine bağlı nedenlerden kaynaklanan dostluğu ve de Bağlantısızlar döneminden kaynaklanan, Kıbrıs Rum Kesimi'ne karşı yakınlığı da göz ardı edilmemelidir. AB'nin 'Kıbrıs Cumhuriyeti'ni üyeliğe kabul etmesiyle Kıbrıs sorununa doğrudan dâhil olması; Kıbrıs'taki bölünmüşlükte birlikte, Türkiye'nin AB ile olan üyelik müzakerelerinde çözülmesi gereken bir sorun olarak önüne çıkartılması da konunun bir diğer boyutudur. Tüm bu aktörler değerlendirildiğinde, Kıbrıs'ta sadece iki toplum arasında gözükken sorunların da ötesinde, aslında birçok faktörün içi içe geçtiği ve de çoklu boyutta bir güç dengesi ile karşı karşıya bulunduğu açıkça ortadadır. Tüm bu tarihsel değerlendirmeler gösteriyor ki, adanın tarihi realist politikalar üreten devletlerin etkisi

³ Sorun çözüm kuramı, dünya düzeninin o günkü şartlar ve parametreler doğrultusunda sorunsuz bir şekilde devamının sağlanabilmesi açısından var olan adaletsiz ve eşitlikçi olmayan sistemin meşrulaştırılmasını ifade etmektedir. (Cox 1981: 126-155).

altında kaldığından, değişim ve dönüşümü sağlayacak uluslararası normatif değerler ve güven ortamını sağlayacak ortak kimlik oluşturma, barış ve çözüm arayışları gibi çabalar sürekli ulus ve devlet çıkarlarının ve güç mücadelesinin ardında ikinci planda yer almışlardır.

Eleştirel kuram açısından bakılacak olunursa, Kıbrıslı Türklerin ve Kıbrıslı Rumların kendi ortak ('Kıbrıslılar') tarihlerini seçme ve şartlarını oluşturma yetisine sahip olmadıkları ortaya çıkmakta ve böyle bir yetiye sahip olabilmeleri için de gerekli fırsat ortamının oluşturulması gerekmektedir. Realist ve liberal kuramların aksine eleştirel kuram, sadece Kıbrıs adasının bölünmüşlüğüne açıklamaya çalışmakla kalmayıp; bu sorunun çözümüne yönelik gelecekte tarihsel şartların da oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır. Uluslararası sistem her ne kadar anarşik ve *status-quo* içeren bir düzen olsa da, *normatif* olarak yapılandırıldığı unutulmamalı ve toplulukların/aktörlerin davranışlarını sınırlandırdığı göz ardı edilmemelidir. Bu yüzden Kıbrıs'ta bugünkü düzen sabit ve istikrarlı bir düzen olmadığı gibi, tarihsel olarak bakıldığı zaman da değişmez veya değişemez olarak algılanmamalıdır. Kıbrıs'ta bugünkü çözümsüzlüğe neden olan tarihsel ve siyasi gelişmelerin yönelimi ve kökeni 'doğru' bir şekilde anlaşılmadan, geleceğe yönelik bir çıkarımın da yapılması mümkün değildir. Bu yüzden, küresel ve bölgesel düzeni göz önünde bulunduran eleştirel kuram, adanın tekrardan 'Kıbrıslılar' tarafından birleştirilmesinin veya iki ayrı Kıbrıs Türk ve Rum devletinin ortaya çıkmasının; tüm ilgili taraflara tarihi açıdan toplumsal ve kültürel değişimlere bağlı olarak getireceği özgürlük üzerine yoğunlaşmaktadır.

Kıbrıs Sorununa Yeni Bir Kuramsal Yaklaşım

Eleştirel kuram, Kıbrıs'taki siyasi gerçeklerin anlaşılabilmesinin, ancak çatışmacı düzenin değişim sürecine sokulmasıyla mümkün olabileceğini ortaya koymakla beraber değişimi farklı bir bakış açısıyla çoklu boyutta analiz etmektedir (Cox 1981: 130). Kıbrıs sorununun ayrıca gelişen ve değişen şartlar çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Andrew Linklater'e göre tarihsel dönüşüm ve değişim egemenlik, bölgesellik ve ulusallık kavramları üzerinden sağlanmalıdır. Bu yaklaşım özelden de üç temel konuyu içermelidir: Birincisi, ahlaki, normatif, siyasi ve hukuki ilkeler evrenselleştirilmelidir; ikincisi, materyal eşitsizlik en aza indirgenmelidir; üçüncüsü, etnik, cinsiyet ve kültürel farklılıklara saygı duyulmalıdır (Linklater 1998). Kıbrıs'ta çözüm şartlarının daha iyi kavranabilmesine bağlı olarak günümüzdeki düzenin değiştirilebilmesi, birbirleri ile bağlantılı ve aynı derecede öneme sahip olan 'Kıbrıslılık' bilinci, devlet inşası süreci, etnik yapı ve milliyetçilik kavramlarına ek olarak bölünmüşlüğün sosyal ve siyasi durumu, bölgesel rekabet ve oluşturulması muhtemel yeni 'Kıbrıslılar' devletinin küresel kapitalist düzenle ilişkisi gibi konular eleştirel kuramla alakalıdır.

Eleştirel kuramın Kıbrıs sorununa uyarlanabilmesi için, öncelikli olarak hürriyet ve çıkar kavramlarının birbirleri ile uyumlaştırılması gerekmektedir. Bu kurama göre, adadaki her iki toplumun da çıkarına olabilecek olan değişim süreci, ancak özgürlüklerin (serbest dolaşım özgürlüğü de dâhil) garanti altına alınmasının yanı sıra toplumlararası ilişki, iletişim ve algılayışların, bölgesel baskı ve koşullardan arındırılmasıyla mümkün olabilecektir. Bu öngörünün gerçekleştirilebilmesi alternatif teorik metotların, Kıbrıs Türk ve Rum yönetimleri arasında müzakere edilerek; teknik ve pratik girişimlerin geliştirilmesi suretiyle ideolojik ve

kavramsal engellerin de başarılı bir şekilde aşılabilmesine bağlıdır. Bu engellerin değişim ve dönüşüme bağlı olarak eleştirel kuram boyutu içinde aşılabilmesinde, Kant'ın görüşleri de büyük önem kazanmaktadır. Rasyonalizmin önemli temsilcilerinden birisi olarak Kant güç, düzen ve hürriyet kavramlarını birbiri ile ilişkilendirmektedir. Linklater'e göre Kant şunu iddia etmektedir: devletin gücü uluslararası düzenin prensipleri çerçevesinde kontrol altına alınmaya çalışıldığı zaman, uluslararası düzen de kaçınılmaz bir şekilde sürekli değişim geçirmek durumunda kalacak ve sonuçta küresel adaleti sağlayacak bir uyum yakalanacaktır (Linklater 1992: 21-43). Böyle bir yaklaşım, eleştirel kuramın oluşturulmasının ilk adımları olarak değerlendirilebilir. 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti devleti yetkilerinin, Kant'ın iddia ettiği düşünceler ekseninde ve uluslararası düzenin prensipleri (evrensel değerlerden adalet, hukuk, insan hakları, özgürlük, egemenlik ve uluslararası örgütler vs.) çerçevesinde, muhtemel çözümleri şekillendirilmeye ve kontrol altına alma çabaları, o dönemde Kıbrıs'taki soruna çözüm bulma metotlarıyla örtüşmektedir. Ancak bu çabalar 1963 yılında, Kıbrıs Rum toplum lideri Makarios'un uluslararası Kıbrıs antlaşmalarını, Rum toplumunun çıkarları doğrultusunda değiştirmeye çalışmasına bağlı olarak, başarısızlığa uğramıştır. Bu süreç zarfında, bölgesel güçlerden biri olan Türkiye, uluslararası prensipler çerçevesinde ve 1960 yılında imzalanan Garanti Antlaşması'ndan kaynaklanan haklarını kullanarak; Kıbrıslı Türklerin etnik temizliğe maruz kalmalarını engellemek ve çalışmaz hale gelen Kıbrıs Cumhuriyeti'ni adalet, hukuk ve eşitlik bağlamında tekrardan işlevsel hale getirerek uluslararası sisteme dâhil etmek için, 1974 yılında adaya müdahale etmek zorunda kalmıştır (*Treaty of Guarantee* 1959). Kıbrıs'taki bugünkü bölünmüşlük, ne yazık ki var olan sorunların özgürlük, otonomi ve adalet gibi kavramlar doğrultusunda değişim sürecine sokulamadığını göstermektedir.

Eleştirel kuram açısından, her iki toplumdan da tüm kesimlerin Kıbrıs sorunuyla ilgili diyalog sürecine katılımları büyük önem arz etmektedir. Ortaya çıkacak olan herhangi bir çözüm planının, her iki toplum tarafından da ayrı ayrı referanduma tabii tutulması eşitlik ve adalet bakımından bir gerekliliktir. Bununla beraber yeni bir dil ve söylem stratejisi geliştirilerek, eşit haklara sahip olabilmeye kapsamında, her iki toplumun özerklikleri ve bireylerin özgürlükleri karşılıklı olarak tanınmalıdır. Kıbrıs sorununa böyle bir yaklaşım geliştirilebildiği takdirde, kavram ve koşulların önemli noktaları üzerinden eleştirel kuram, sorunsalın yeniden inşa edilmesine olanak sağlayacaktır. Bu öyle bir inşa süreci olmalıdır ki; Kıbrıs sorunsalı sadece neo-realist bağlamda, bölgesel çıkar çatışmalarının uyumlaştırılması olarak algılanmamalıdır. Eleştirel kuram açısından kapsamlı ve bütünsel bir şekilde sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik temeller üzerinden, Kıbrıs Türk ve Rum toplumlarının eşit hakka sahip olmaları, özerklikleri ve bireylerin özgürlükleri, nihayetinde ortak anayasal bir zemine taşınmalıdır.

Eleştirel kuramın zayıf yönlerinin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Uluslararası siyasette önemli bir yere sahip olan bu kuramın, devlet-uluslararası sistem ilişkisini tekrardan şekillendirilebilecek kadar önemli bir etkiye sahip olup olmadığı konusu, çıkarların (Kıbrıs sorununda olduğu gibi) dogmatikleştiği örnekler üzerinden tarafsız olarak incelenmelidir. Buna ek olarak göz ardı edilen bir diğer önemli konu ise, Hegel ve Marks'ın ahlaki ilkeler ve değer algılayışlarının değişmez ve mutlak olmadığını; aslında tüm bunların sosyal ve tarihsel bir süreç içerisinde ve zamanla değişime uğrayabileceğinin saptamasıdır. Eleş-

tirel kuram, daha fazla hürriyet ve özerklik için, özgürlük kavramının ifade ettiği alanın genişletilmesi yönünde çaba harcanmasının gerekliliği üzerinde durmaktadır. Hürriyetin karşısında duranlar, genellikle diğerini dışlama ve ‘ötekini’ inkâr etme eğilimine girmektedirler. Bu iki olumsuz olgu ise Kıbrıs’ın bölünmesinin önde gelen sebepleri arasındadır.

Kıbrıs sorununda etnik farklılıkların toplumlararası çatışmaları tetiklediği ve ‘ötekileştirme’ sürecinin temelini oluşturduğu açıkça görülmektedir (Hürsoy 2010: 35-59). Etnik farklılıklardan etnik çatışmalara doğru gelişen süreç zarfında, adada zaman içinde Yunan ve Türk milliyetçiliği ortaya çıkmıştır. Etnik farklılıklar yapısal ve kültürel ayrışmaya neden olmakta ve toplumların birbirlerine karşı düşmanca bir tutum sergilemelerine ortam hazırlamaktadır. Bu etnik farklılığa bağlı olarak; adada bulunan Rumlar ve Türkler arasındaki temel ayrışma zamanla derinleşmiş ve etnik farklılık bilinci gelişmesi sonucunda ise iki toplum arasındaki ilişki etnik çatışmaya dönüşmüştür. Kıbrıslı Rum milliyetçi kanadı, Kıbrıslı Türkleri adada önemli bir tarihsel varlık olarak görmemekle beraber, Rumların Türklerden üstün olduğu anlayışını Kıbrıs Rum toplumuna benimsetmeye çalışmıştır. Bunun sonucunda, zamanla Kıbrıs Türk halkını bölgede önemsiz bir ‘azınlık’ olarak algılamaya başlayan Rum siyasi yetkilileri, Türk toplumunu adada yok saymıştır. 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasıyla, Kıbrıslı Rum ve Kıbrıslı Türkler arasında oluşturulan siyasi, kültürel, toplumsal ve hukuki ‘denge’ durumunun, üniter devlet yapısının – nispeten güçlü âdemimerkeziyetçi özelliği nedeniyle – işlevsizleştiği iddia edilerek; bu yapı Makarios tarafından 13 maddelik bir değişim planı çerçevesinde değiştirilmeye çalışılmıştır.⁴ Kıbrıslı Rumlar açısından siyasi, hukuki ve ekonomik güçlerin merkezde toplandığı daha işlevsel ve merkezi – gerçekte Kıbrıslı Türkleri azınlık durumuna düşüren üniter – bir devlet yapısına geçişin sağlanabilmesi amaçlanmış; bunun için önce siyasi baskı yoluna, daha sonra da şiddete başvurulmuş, özgürlüklerin alanının genişletildiği otonom kriterler kapsamında oluşturulan 1960 Kıbrıs Anayasası değiştirilmeye çalışılmıştır (Heinze 1986), (Pabst 2000: 567-574).

Kıbrıslı Rum milliyetçilerinin, kendi toplumlarına dikte ettiği dini içerikli Helenistik etnik ve kültürel söylem, Rum toplumunda içe dönük kültürel bir yapının oluşmasını sağlamıştır. Böylece etnik, dini ve dilsel farklılıkların, koruma altına alınması yerine asimile edilmesine ve Rum milliyetçilerince içselleştirilen ‘ötekileştirme’ pratikleri sonucunda ise birlikte yaşamak yerine, adadaki Kıbrıslı Türk varlığının yok edilmeye çalışılmasına hız verilmiştir. Kıbrıs sorununun kökeni kısmen bu anlayışa dayandığından, dışlayıcı etnik milliyetçilik söyleminin ortaya çıkmasına ve Kıbrıs Rum toplumunun bir ‘öteki’ toplumla (Kıbrıs Türk toplumu) olan bağlantısının da kopmasına yol açmıştır. Kıbrıslı Rumların Yunanistan ile siyasi olarak *birleşme* (Enosis) çabaları, diğer tüm farklı kimliklerin inkâr edilmesini de beraberinde getirmiştir. Bu amaç doğrultusunda, Kıbrıslı Rumlar milli kimlik olarak Yunanlılık ve Ortodoksluk ile etnik aidiyet ve bununla alakalı olarak da devlet kavramları arasında organik bir bağ oluşturarak; ‘öteki’ olarak addedilen Kıbrıslı Türk milli

⁴ ‘Kıbrıs Cumhuriyeti’nin Temel Yapısı’ memorandumunun son maddesinde tüm Anayasa maddelerinin temel maddeler olduğu ve maddelerde herhangi bir değişikliğin ancak taraflar arasında ortak bir uzlaşma neticesinde mümkün olabileceği belirtilmektedir. Bkz. madde 27 ve madde 7. Anayasa’nın pek çok maddesinde Kıbrıs Cumhuriyeti’nin nispeten güçlü âdemimerkeziyetçi özelliğini tespit etmek mümkündür. Örneğin, Madde 11, madde 20 ve madde 24. ‘Basic Structure of the Republic of Cyprus’, *Cyprus Conference*, (Lancaster House: February 19, 1959).

kimliğini yok saymıştır. Kıbrıslı Rumların esas hedefi tek bir ulus ve halkın (*staatvolk*) oluşturulması olmuştur. Bu yüzden 1960 yılında oluşturulan Kıbrıs Cumhuriyeti devleti, kolektif kimlik olgusunun oluşturulabilmesi maksadıyla, farklı kimliklerden tek bir kimlik yaratma başarısını sağlayamamıştır. Bu 'ötekileştirme' politikaları ve Kıbrıslı Rumların *Enosis* bağlamında Yunanistan ile birleşme girişimleri sonucunda, 1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi kaçınılmaz olmuştur. Buna tepki olarak Kıbrıslı Türkler de – *ayırışma* (Taksim) bağlamında – Türkiye ile birleşme taleplerini dile getirmiştir. Ancak hem *Enosis* hem de Taksim, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünü garanti altına alan Garanti Antlaşması'na aykırı taleplerdir (*Treaty of Guarantee* 1959). Eleştirel kuram, Kıbrıs adasının bölünmüşlüğüne tescilleneyen 'ötekileştirme' politikaları, etnik ve dini milliyetçilik ve farklı kimliklerin inkârı gibi söylem ve pratiklere karşı çıkmaktadır. Bununla birlikte özgürlük, içerme, katılım, açıklık, birliktelik ve kolektif kimlik kavramlarının diyalog, hak ve adalet kapsamında tekrardan yapılandırılma süreci içerisine girmesi gerektiğini savunmaktadır.

Bir toplumda var olan ortak etnik karakteristik özellikler 'öteki' toplumla arasında var olan ırk, dil, din, eğitim, ekonomi, politika gibi kültürel unsurlar, ortak soy ve amaç farklılıklardan yola çıkarak bir toprak parçası üzerinde egemenliğin kurulmasını, siyasi ve kültürel izlerin bırakılmasını sağlamaktadır (Wirth 1936: 119-124). Bu ortak etnik karakteristik özellikler sürekli değişime uğradığından ve gelişme gösterdiğinden dolayı bir toplumun ideolojisinin oluşumuna ve bazen de milliyetçi seçkinler ve hareketler tarafından kurumsallaştırılarak tekrardan 'icadına' zemin hazırlamaktadır. Kıbrıslı Rum ve Yunan milliyetçiliği etnik ve kültürel farklılıktan yola çıkarak, toplumsal yapıyı sadece kendi fikirleri üzerinden açıklama yoluna gitmiş ve tek bir etnik yapının Kıbrıs'ta üstün olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Kültürel ve ahlaki sınırların etnik, dinsel ve dilsel faktörlerle iç içe geçmesine bağlı olarak Kıbrıslı Türkler ve Rumlar arasında yükselen milliyetçilik ile birlikte ayırışma ve dışlama söylemleri ortaya çıkmış ve adada bölünmüşlüğü derinleştiren, önde gelen faaliyetlere dönüşmüşlerdir.

Eleştirel kuramın Kıbrıs sorununun çözümüne katkısının neler olabileceğine bakılacak olunursa, tüm 'Kıbrıslıların' azınlık-çoğunluk ikilemine takılmadan, hür ve eşit egemen ortaklar olarak, birlikte bir barış projesine katılmalarını sağlamak ana amaç olacaktır. Eleştirel kuram, temelde eşit egemenlik, temsiliyet ve eşit hak prensipleri üzerinde durmaktadır (Linklater 2007: 107). Bu yüzden Kıbrıs adasının birleştirilebilmesi ancak, Kıbrıslı Türk ve Rumların eşit temsiliyet ve eşit hakka sahip olacakları bir plan üzerinde antlaşarak; referanduma gitmeleri ile mümkün olacaktır. Bu zorlu hedefe ulaşabilmek için, iki taraftan da tüm kesimlerin katılabileceği, geniş bir tabana dayalı ve bireylerin özgürlüğünü garanti altına alacak bir antlaşmaya varılması gerekmektedir. Eleştirel kuram sadece genel bir çerçeve çizerek, Kıbrıs'ta toplumlar arasında bulunabilecek bir çözüme, ana hatları ve kuralları belirleme yönteminden yola çıkarak sonuca ulaşmaya çalışmaktadır. Bu sonuca ise, her iki toplumdaki geniş bir tabana dayanan katılımı, prensipler çerçevesinde içeriği belirleyecek olan bir ikili antlaşmanın, AB ve BM gözetiminde referanduma sunulmasıyla ulaşılabilecektir. Şimdiye kadar geliştirilen ve kapsamlı bir çözüme yol açabilecek olan detaylı bir plan olan Annan Planı, ikiye bölünmüş Kıbrıs adasını yeniden bağımsız bir devlet olarak birleştirmek amacı ile 24 Nisan 2004 tarihinde adanın her iki tarafında da referanduma sunulmuştur. Referandum sonucunda ise bu plan, Kıbrıslı Türkler tarafından

%65'lik yüksek bir oranla kabul edildiği halde, Kıbrıslı Rumlar tarafından %76 ezici bir çoğunlukla reddedilmiştir.⁵ Annan Planı'na göre 'Kurucu Devlet' bağlamında algılanması gereken her iki kesimdeki siyasi idari yapı, Rum toplumu lideri tarafından federal yapının güçlü âdemimerkeziyetçi özelliğinin zayıflatılarak, **üniter** bir yapıya uyarlanabilmesi için, 'Eyalet' bağlamında algılanmaktadır (Evripidou 2008). Eleştirel kuramın ulaşmak istediği eşit egemenlik, temsiliyet ve eşit hak prensipleri ile bu algının örtüştüğü iddia edilemez.

Kıbrıs'ta Toplumlararası Siyasetin Yeniden Yapılandırılması

Eleştirel kuram Hegel tarzı bir yaklaşımla (immanent critique), var olan sorunlu bir yapıyı sadece parçalara ayırarak (deconstruct) analiz etmekle kalmayıp, bu parçaları yeniden yapılandırarak (reconstruct) çözümlemeye çalışmaktadır. Eleştirel kuram, ayrıca klasik kuramlardan olan realizm, liberalizm ve rasyonalizmden radikal bir şekilde ayrılarak, farklı bir metodoloji ortaya koymaktadır. Söz konusu eleştirel kuram, devlet odaklı bir yaklaşımda var olduğu gibi çıkarların hürriyeti kısıtlayıcılığı görüşünü değil, hürriyet ve eşitlik alanlarının genişletilebilmesi bağlamında neler yapılabileceği üzerine analizler yapmaktadır. Eleştirel kuram, Kıbrıs sorununa kapsamlı bir açıklama getirebilmek için özele ilişkin hürriyet, adalet ve eşitlik sağlayabilecek yapılar üzerinden uygulamalara önem vermekte ve kurumsal düzenlemeleri ortaya koymaktadır. Tüm bu uygulamaya dönük girişimler ve kurumsal düzenlemeler geriye dönük tarihsel bir akış içerisinde siyasi olarak yapılandırılmaktadır. Bu mantık kapsamında, Kıbrıs sorunuyla ilgili radikal değişiklikler üzerinde durularak; bireylerin özgürlüklerini kısıtlayıcı tarihsel ve siyasi etkenler ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Hürriyete ulaşabilmenin hangi şartlarda mümkün olabileceğini kavrayabilmek için öncelikle özerklik, güvenlik ve topluluk kavramları daha yakından incelenmelidir.

Eleştirel kuram hürriyet kavramını, insanların kendi geleceklerini kendilerinin inşa edebilmelerinin, özgürlüğün ve iletişimin önünde duran tüm gereksiz engellerin, kısıtlamaların ve baskıların kaldırılması olarak değerlendirmektedir (Adorno vd. 2002: 242). Özgür iradeye bağlı olarak bir girişimde bulunmak, hürriyete ulaşmakla ve hürriyete ulaşmak da özerkliğin elde edilmesi ile doğrudan bağlantılıdır. Bu bağlamda Kıbrıs sorunuyla ilgili eleştirel kuramdan esinlenilecek olunursa, Kuzey ve Güney Kıbrıs arasında sınırı oluşturan 'Yeşil Hat' bölgesinin her iki tarafının da silahsızlandırılması girişimlerinin önemi ortaya çıkmaktadır. Bu görüşe ek olarak, hem Kıbrıslı Türklerin hem de Kıbrıslı Rumların güvenlik ve hürriyetlerinin teminat altına alınmasının ardından, hassas bir konu olan kişilerin serbest dolaşım özgürlüğünün sağlanmasının önünde duran tüm engellerin aşamalı bir şekilde kaldırılmasının önemine dikkat çekilmelidir. Ayrıca, Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar arasında var olan ilişkinin korku ve nefretten arındırılması; iletişimin önünde engel teşkil eden tüm koşulların kaldırılması gerekmektedir. 23 Nisan 2003 tarihinde Kıbrıs'ta serbest dolaşımın önünde duran engeller kaldırılarak Yeşil Hat sınırı üzerinden karşılıklı geçiş noktaları açılmış ve Kıbrıslı Rumların kuzeye, Kıbrıslı Türklerin de güneye geçmesi kolaylaştırılmıştır. Türkiye, karşılıklı olarak özgürlüğün önünde duran tüm engellerin ve kısıtlamaların kaldırılması önerisinde bulunmuş; Güney Kıbrıs, Kuzey Kıbrıs ve Türkiye

⁵ <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3656753.stm> (16.08.2009).

arasındaki sınırların, liman ve havaalanlarının karşılıklı olarak açılmasını önermiştir.⁶ Buna bağlı olarak AB'nin Türkiye'den talep ettiği, Kıbrıs Rum Yönetimi'ni 'Kıbrıs Cumhuriyeti' olarak tanınması, liman ve havaalanlarını Rum gemileri ve uçaklarına açması için Ek Protokolü onaylayarak uygulamaya geçirmesi ise şartlı kabul edilmiştir. Türkiye açık bir dille Ek Protokolü Kıbrıs Rum Kesimine de uygulamak istediğini belirtmesine rağmen, bunun ancak Avrupa Konseyi'nin 29 Nisan 2004 sonuç bildirisinde yazıldığı gibi, Kıbrıslı Rumların Annan Planı'na 'hayır' demesi durumunda, AB ve Kıbrıslı Türkler arasındaki ticari engellerin kaldırılacağı sözünün yerine getirilmesi sonrası mümkün olabileceğini belirtmiştir (*Official Journal of the EU*: 2004), (*Handelsblatt* 2004: 5). Ancak AB'nin arabuluculuk rolünün bıçak sırtında olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Yunanistan ve Kıbrıs Rum Kesiminin AB üyesi olmasından dolayı, Türkiye ve Kıbrıs Türk Kesimi AB'nin tarafsızlığı konusunda ciddi endişeler duymaktadır. AB'nin Kıbrıslı Türklere vermiş olduğu 259 milyon Avro'luk mali destek sözü, Kıbrıslı Rumların öne sürdükleri şartlar neticesinde uygulanamaması bu endişelere bir örnek olarak gösterilmektedir.⁷

Daha önce de üzerinde durulduğu gibi, eleştirel kuramın öne sürdüğü çözüm önerilerinin uygulamaya yansıtılabilmesi, ancak toplumlararası ilişkilerin ve bölgesel dinamiklerin olumsuz baskı unsurlarından arındırılmasına; aynı zamanda Kıbrıs'taki Türk ve Rum toplumlarının özgür irade ve özerk bilince sahip olabilmelerine; uygun bir siyasi, sosyal ve ekonomik zemininin oluşturulabilmesine bağlıdır. Burada üzerinde durulan özerklik kavramı, doğrudan hürriyet kavramı ile bağlantılı olmasına rağmen aralarında doğrudan bir etkileşim olduğu anlamına gelmemektedir. Eleştirel kurama göre özerklik kavramı güvenlik arayışı ile doğrudan bağlantılı olduğu gibi, self-determinasyon hakkı da doğrudan devlet ve devletin güvenlik arayışı ile alakalıdır (Booth 1991: 539). Hem Kıbrıslı Türklere hem de Kıbrıslı Rumlara hitap edebilecek olan, ortak bir güvenlik ortamının oluşturulabilmesi amacıyla eleştirel kuram açısından yaklaşılacak olunursa, çok önemli ve girift bir konu olan self-determinasyon hakkının, 'Kıbrıslılar' tarafından ortak bir egemenlik anlayışı çerçevesinde kullanılabilmesi üzerinde durulmalıdır. Eleştirel kuram, üniter ve egemen makro düzeydeki yapıların demokrasinin güçlendirilmesine 1990'lardan sonra artık yardımcı olmadığını savunmakta ve popüler egemenlik fikrinin artık çekiciliğini yitirdiğini ortaya koymaktadır (Habermas 1996: 287-328). Bu yüzden, Annan Planı'na göre, Kıbrıs Rum 'Kurucu Devleti' ve Kıbrıs Türk 'Kurucu Devleti'nin' bir araya gelmesiyle meydana gelecek olan 'bakir doğum (*virgin birth*)',⁸ bir diğer ifadeyle 'yeni' oluşturulacak olan Kıbrıs Cumhuriyeti, devletler bağlamında yeni bir ortak devletin kurulması anlamına gelebilecekti. Yeni oluşturulacak olan bu ortak devlet ise, iki ayrı halkın egemenliğinin bir araya gelmesinden oluşacak; böylece her iki kesime de bu ortak devletin kurulabilmesi için referandum yoluyla 'self-determinasyon' hakkı tanınmış olacaktı. İki tarafın ayrı ayrı egemenliklerinin bir araya gelmesi ile oluşturulması düşünülen tek egemenlik yaklaşımı da yukarıdaki görüşü destekler niteliktedir. Annan Planı üzerinde bir uzlaşma sağlanabilmiş olsaydı, adada tek bir çatı altında iki halkın ve iki egemenliğin bulunması hali genel itibarıyla kabul görebilecekti.

⁶ www.mfa.gov.tr/kibris-konusunda-turkiye_nin-yeni-acilimi-.tr.mfa (25.05.2011).

⁷ http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/turkish_cypriot_community/fp_final_en.pdf (16.08.2009).

⁸ 'Bakir doğum' kavramı o zamanki İngiltere Kıbrıs özel temsilcisi David Hannay tarafından siyaseten yeni fakat hukuki olarak yeni olmayan bir Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşu olarak değerlendirilmektedir. (Hannay 2005: 151), (Martin 2006: 40).

Özerk ve bağımsız bir yapı oluşturabilmek için, egemenliğe dayalı bir güven ortamının oluşturulması şarttır (Linklater 1990: 10). Açıkça belirtilmelidir ki, bir devletin kendi egemenliğini oluşturabilmesi, ancak o devletin ortaya çıkışı esnasında özerk bir şekilde tarihsel ve toplumsal bir inşa sürecinin gelişmesine bağlıdır. Ayrıca egemenliğin devamı, kendi sınırları içinde meşru güç kullanımı yetkisine sahip kurumları kurabilmesiyle mümkündür. Bu araştırma noktasından yola çıkan eleştirel kuram, *hürriyet ve güvenlik* ortamına katkı yapabilmek için gelişmiş toplumsal bağların geleceği ve doğası hakkında (Booth 1991: 313-326) içerme (birliktelik ve ortaklık) ve dışlama (farklılık ve özerklik) diyalektiği üzerinden açıklamalar yapmaktadır. Kıbrıs sorunuyla bağlantılı olarak ‘egemenlik’ uluslararası ilişkilerde bilindiği anlamıyla sabit, dogmatik veya belirgin karakteristik özelliklere sahip, tanımlanabilmiş bir kavram değildir. Kısacası, Kıbrıslı Türkler ve Rumlar arasında egemenlik kavramı sürekli siyasi bir mücadele alanı olarak görüldüğünden; anlam ve karakteristik özellikleri açısından, egemenlik paylaşımının sınırları ve yapısı üzerinde bugüne kadar herhangi bir uzlaşma sağlanabilmiş değildir. Kıbrıslı Türkler, bir uzlaşma sağlanabilmesi için sahip olunması gereken ‘eşit’ güç dağılımı bağlamında siyasi eşitlik, özerk yönetim ve idari mekanizmaları talep ederken; Kıbrıslı Rumlar ise iradelerini, siyasi eşitliğin ayrı egemenlik tartışmalarına yol açmaması gerektiği şeklinde ve federal yapıya ait güçlü merkezi otoritenin daha da pekiştirilmesi yönünde ortaya koymaktadırlar. Özerklikten de öte, ortak bir egemenliği yapılandırma süreci, ahlaki değerlere ve pratik zekâyâ bağlı olarak ortak siyasi, ekonomik ve sosyal yapıların oluşturulması bağlamında rasyonelleştirilmelidir. Kıbrıs Türk ve Rum toplumları arasında fonksiyonel bir federal yapının oluşturulabilmesi, self-determinasyon hakları peşinde koşmaları ile değil, kendi kendilerini yönetme (self-government) ve yönetimi paylaşma (shared government) gibi kavramlar üzerinde uzlaşabildikleri takdirde ‘ortak’ bir Kıbrıs Cumhuriyeti’ne ulaşabileceklerdir. Böylece iki uluslu bir devlet, iki uluslu asimetrik federal bir fonksiyonel birleşmenin ardından, demokratik bir şekilde yapılandırılabilir. Eleştirel kuram, toplumsal ilişkilerde kapsamlı bir dönüşümü tarihsel, sosyolojik ve bölgesel faktörleri de araştırma kapsamına alarak böyle bir yaklaşımın olgunlaşabilmesine destek olmaktadır.

Eleştirel kuramın güvenlik kavramı üzerinden yaptığı eleştiri, kaçınılmaz bir şekilde insan toplulukları ile doğrudan alakalı hale gelmektedir. Bu kuram, bir toplumun içinde bulunduğu devletin otoriter yapısı veya baskısı altında sınırlandırılmasına karşı çıkmaktadır (Hoffman 1993: 202). Zaman içinde Kıbrıs’taki iki toplum arasında oluşan bölünmüş yapılar yüzünden, bir ironi olarak her iki toplum da ortak bir devletten ayrılacak ve ‘devletsizlik’ ortamına sürüklenecek derinlikte birbirlerinden koptukları iddia edilebilir. 1963 yılındaki etnik çatışmalara bağlı olarak, BM barış gücü askerlerinin güvenliği sağlayabilmek adına 1964 yılından itibaren adada bulunmaları dikkate alındığı zaman; yıkılmış ve gerçekte artık fonksiyonel olarak ortada bulunmayan ‘Kıbrıs Cumhuriyeti’ devletinden hem Kıbrıslı Rumların hem de Kıbrıslı Türklerin kopmalarını meşrulaştırmakla kalmamışlar, ‘devletsizlik’ durumunun da uluslararası kamuoyu tarafından sorgulanmasına neden olmuşlardır (Stephen 2001: 32), (Necatigil 1993: 285). Kıbrıs Rum Yönetimi, adanın kuzeyinde ‘Kıbrıs Cumhuriyeti’ adına egemenlik tesis edemez hale gelirken; Kıbrıs Türk Yönetimi’nin kurduğu KKTC devleti ise uluslararası sistemden izole edilerek, uluslararası toplum tarafından diplomatik olarak dışlanmıştır. Sonuçta, her iki toplum da devlet olarak ada üzerinde mutlak egemenlik kurabilme konusunda çaresiz kalmıştır. Buna rağmen, ortak bir devlet

çatısı altında Kıbrıslı Türk ve Rum toplumlarının oluşturacakları yönetimi paylaştıkları bir özgürlük alanı içinde barışa ulaşılması gerekmektedir. Eleştirel kuram açısından yapılabilecek olan bir diğer çıkarım ise, toplumlararası yabancılaşma sorununun aşarak siyasi bir güvenlik sisteminin oluşturulması adanın askersizleştirilmesi çerçevesinde mümkün olacaktır. Böyle bir güvenlik sistemi, hem ulus altı hem de ulus ötesi bir çerçevede gelişecek, devlete karşı sadakat oluşturulmasını ve gücün yeniden organizasyonunu sağlayacak; aynı zamanda yerel kimlikler ve kültürel farklılıklar karşısında toleranslı olunmasına da yol açacaktır. Küreselleşmeden dolayı artık günümüzde uluslararası sistem içinde bağımsız hareket etmek mümkün olamamaktadır. Ayrıca toplulukların ulus altı özerklik taleplerinin artışına bağlı olarak, Vestfalyan ulus-devlet yapısının da değişime uğraması, mevcut sistemin zayıflamasına neden olmaktadır. Bu açıdan, Kıbrıs'ta geniş kapsamlı bir siyasi güvenlik sistemine sahip ortak bir devletin oluşturulması, ancak ulus-üstü yapılanmanın da göz önünde bulundurulmasıyla mümkün olacaktır.

Kıbrıs'ın bölünmüşlüğüne son verebilmek ve adada kapsamlı bir hürriyete ulaşabilmek amacıyla imzalanacak herhangi bir antlaşmayla oluşturulacak olan 'ulusal topluluk', toplumsal ve bireysel özgürlüğün korunması ve geliştirmesi üzerine temellendirilmelidir. Burada Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak alınması gereken ders ise, ulusal bir çizgide güvensizlik ortamını körükleyen toplumsal dışlama politikalarından vazgeçilmesidir. Kıbrıs'ta oluşturulacak olan 'ulusal topluluk', eleştirel kuram temel alınarak rasyonel, adil, hürriyeti savunan ahlaki değerler ve demokratik politikalar üzerinden yapılandırılmalıdır. Bu çizgide bir politika takip edilebildiği takdirde, adada ahlaki ve etik temeller üzerine kurulu ortak bir 'Kıbrıslı' kimliği oluşturulabilecek ve her iki toplum da kendi otonom yapıları içersinde birbirlerine karşı hükmetme eğilimini en aza indirgemiş olacaklardır. Eleştirel kuramın amacı ise, herhangi bir siyasi topluluğun hürriyet alanının genişletilmesi, ahlaki değerlerle uyumlaştırılması ve etik değerlerle ters düşen 'dışlayıcı' yöntemlerin önüne geçilmesi için gayret edilmesidir.

'Kıbrıslılar' için özgürlük ancak 'içerici' amaçlı kurumsal siyasi yapıların oluşturulması ile mümkün olabilir. Böyle bir kurumsal siyasi yapı altında, geleneksel ve alternatif fikirlerin bir arada olduğu ve toplumların birbirleri üzerine baskı oluşturamayacakları bir yapılanmaya gidilmesi daha makul bir çözüm yöntemi olarak ortaya çıkmaktadır. Etnik toplulukların ortak bir gelecek üzerine kuracakları kültürel ilişkilerin geliştirilmesi, etnik temelli uyuşmazlıklardan kaçınılması ve bölgesel ideolojik temelli emperyalist politikalardan uzaklaşılması, barış zemininin oluşmasına olanak sağlayacaktır. Kıbrıs'taki etnik temelli siyasi ve toplumsal yapıların, hürriyet ve otonomi prensipleri çerçevesinde dengelenmesi, adada tarihsel olarak ayrışan kültürlerin, zaman içinde farklılıklardan doğan birer zenginlik olarak algılanmasına neden olacaktır. Kıbrıs sorunu gibi girift bir konuda esas zorluk, farklılık temeli üzerindeki ayrışmaya rağmen makul bir dengenin kurulmasının yanı sıra, 'içerici' amaçlı siyasi bir topluluğun ve buna bağlı kurumsal yapıların oluşturulmasıdır.

Sonuç

Bu makale, Kıbrıslı Türk ve Rum toplumları arasındaki sorunlar neticesinde ortaya çıkan Kıbrıs'ın ikiye bölünmüşlüğü durumu ve bu durumun sebeplerini içerisinde barındıran tarihsel ve güncel gelişmelere eleştirel kuram açısından bakarak farklı bir bakış açısı geliştirmeyi amaçlamıştır. Milliyetçilik, emperyalizm ve etnik farklılık sorunsallarına ek olarak, Kıbrıs'taki toplumlar üzerinde etkili olan baskı unsurlarının ortadan kaldırılması; alternatif çözüm önerilerinin özgürce oluşturulabilmesine imkan sağlayacak olan ortamın hazırlanması gibi konular, eleştirel kuram bağlamında öncelikli olarak ele alınmıştır. Yapılan kamuoyu yoklamalarında, Kıbrıslı Rumların %80'i üniter bir devlet veya %67'si merkezi federal bir hükümet yapısını desteklerken, Kıbrıslı Türklerin %71'i uluslararası toplum tarafından tanınmış iki ayrı devlet veya %62'si güçlü bir "Kurucu Devlet" doğrultusunda bir çözümü istemektedir (Lordos vd. 2009: 7-11, 68, 71). Her iki talep de bugünkü koşullar çerçevesinde pek gerçekçi görünmemektedir. Geleceğe yönelik olan güncel sinyaller, Kıbrıslı Türkler açısından herhangi bir askeri barış operasyonunun ardından elde edilebilecek olan maksimum bir kazanım ihtimalini veya diplomatik olarak tanınmış bağımsız bir KKTC veya konfederal bir çözümü destekler nitelikte değildir. Bunun aksine, Kıbrıslı Türklerin daha azıyla yetinmek zorunda kalabilecekleri bir çözüm ihtimalini; kısacası, merkezi otoritede 'eşit' siyasi güç dağılımının zayıflatılabileceği ve iki bölgeliliğin sulandırılabilceği tek egemenliğe dayalı, adı federasyon olan ancak üniter devlet yapısında bir çözüm daha olası görülmektedir. Kıbrıslı Rumlar açısından ise, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası çerçevesinde var olan üniter devlet yapısının, nispeten güçlü âdemimerkeziyetçi özelliği değiştirilerek, maksimum bir kazanımla Kıbrıslı Türkleri azınlık durumuna düşüren üniter (güçlerin merkezde toplandığı mutlak tek egemenlik ve tek vatandaşlığa dayalı) bir devlet yapısına dayalı bir çözüm ihtimali pek olası değildir. Bunun yerine Kıbrıslı Rumların daha azıyla yetinmek zorunda kalabilecekleri 'eşit' siyasi güç dağılımının güçlendirildiği, iki bölgeliliğin ve iki toplumluluğun sulandırılmayacağı (federasyon olan ancak konfederatif yapıya yakın ve egemenlikte âdemimerkeziyetçi özelliğinin yaygın bir şekilde pratikte var olduğu) bir çözüm planı uzlaşma için daha gerçekçi bir zemini oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, eleştirel kuramın herhangi bir sorunun çözümüne yapacağı katkı Linklater'e göre sadece bu kuramın felsefe ve tarih sosyolojisi alanlarındaki performansına değil, o günkü şartlarda imkânların çözüme yansıtılabilmesine de dayanmaktadır (Linklater 1990: 172). Eleştirel kuramın öne sürdüğü görüşler çerçevesinde Kıbrıs sorunun çözümünde başarıya ulaşılabilmesi ancak bu soruna hürriyet bağlamında siyasi, güvenlik ve toplumsal olarak pratik kurumsallaşmaların ve çeşitli rasyonel, adil ve demokratik alternatif analizlere dayalı yaklaşımların geliştirilebilmesi ile mümkündür. Bu alternatif analizlerin içinde, geçmişte Kıbrıs'ta kabul edilemez olarak addedilen çözüm yaklaşımlarının, artık daha çok konuşulabileceği değerlendirilmesi yapılabilir: Kıbrıs adasında iki ayrı Kıbrıs Rum ve Türk devletlerinin uluslararası toplum tarafından diplomatik olarak tanınması veya Kuzey Kıbrıs'ın Türkiye'ye ilhak edilmesi. Yine de eleştirel kuramın üzerinde durduğu pratik ve rasyonel yaklaşımlar, Kıbrıs Türk ve Rum yönetimlerinin fonksiyonel maddelerden oluşan anayasal bir zeminde federal ve konfederal ilkeler üzerine kurulu ortak bir devlet boyutunda çözüm anlayışı geliştirebilmelerine ve adadaki barış sürecine katkı yapabilmelerine ışık tutmaktadır.

KAYNAKLAR**Kitaplar:**

- Adorno, T. W. ve Horkheimer, M., *Dialectic of Enlightenment*, çeviren Edmund Jephcott, Stanford: Stanford University Press, 2002.
- Cashmore, E., *Dictionary of Race and Ethnic Relations*, London and New York: Routledge, 1996.
- Cox, R. W., ‘Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory’ içinde Robert O. Keohane (ed.), *Neorealism and its Critics*, New York: Columbia University Press, 1986.
- Devetak, R., ‘Critical Theory’ içinde Burchill, S. (et al.), *Theories of International Relations*, London: Mcmillan Press, 1995.
- Eriksen, E. O. ve Weigard, J., *Understanding Habermas: Commencing Action and Deliberative Democracy*, New York: Continuum, 2004.
- Habermas, J., *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1996.
- Hannay, D., *Cyprus – The Search For a Solution*, London and New York: I.B. Tauris & Co. Ltd., 2005.
- Heinze, C., *Cyprus Conflict 1964-1985*, London and Nicosia: K. Rustem & Brother Publication, 1986.
- Hoffman, M., ‘Agency, Identity and Intervention’ içinde Forbes, I. and Hoffman, M. (eds.), *Political Theory, International Relations and the Ethics of Intervention*, London: Routledge, 1993.
- Horkheimer, M., *Critical Theory – Selected Essays*, New York: Continuum International Publishing Company, 2002.
- Horkheimer, M., *Critical Theory*, New York: St. Martin’s Press, 1972.
- Kaplan, M., ‘The New Great Debate: Traditionalism vs. Science in International Relations’, *World Politics*, Vol.19, No.1, 1966.
- Linklater, A., *Critical Theory and World Politics – Citizenship, Sovereignty and Humanity*, Oxon: Routledge Press, 2007.
- Linklater, A., *The Transformation of Political Community: Ethical Foundations of the Post-Westphalian Era*, Cambridge: Polity Press, 1998.
- Linklater, A., ‘The Achievements of Critical Theory’ içinde Smith, S., Booth, K. & Zalewski, M. (ed.), *International Theory: Positivism and Beyond*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

- Linklater, A., 'What is a Good International Citizen?' içinde Keal, P. (ed.), *Ethics and Foreign Policy*, Canberra: Allen & Unwin Press, 1992.
- Linklater, A., *Beyond Realism and Marksizm*, London: Routledge, 1990.
- Linklater, A., *Beyond Realism and Marxism: Critical Theory and International Relations*, London: Macmillan Press, 1990.
- Lordos, A., Kaymak, E. and Tocci, N., *A People's Peace in Cyprus – Testing Public Opinion on the Options for a Comprehensive Settlement*, Brussels: Centre for European Policy Studies, 2009.
- Martin, H., *Kings of Peace, Pawns of War: the untold story of peace-making*, London and New York: Continuum Publishers, 2006.
- Marx, K., *Selected Writings*, Oxford: Oxford University Press, 1977.
- Morgenthau, H. J., *Truth and Power*, New York: Knopf, 1970.
- Necatigil, Zaim M., *The Cyprus Question and the Turkish Position in International Law*, Oxford: Oxford University Press, 1993.
- Skinner, B. F., *The Behavior of Organisms*, New York: Appleton CenturyCroft, 1938.
- Stephen, M., *The Cyprus Question*, London: Northgate Publications, July 2001.

Dergiler:

- Booth, K., 'Security and Emancipation', *Review of International Studies*, Vol.17, No.4, 1991.
- Booth, K., 'Security in Anarchy: Utopian Realism in Theory and Practice', *International Affairs*, Vol.67, No.3, 1991.
- Bull, H., 'International Theory: A Case for a Classical Approach', *World Politics*, Vol.18, No.2, April 1966.
- Cox, R. W., 'Multilateralism and World Order', *Review of International Studies*, Vol.18, No.2, 1992.
- Cox, R. W., 'Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory', *Millenium: Journal of International Studies*, Vol.10, No.2, 1981.
- Hoffman, M., 'Critical Theory and the Inter-Paradigm Debate', *Millenium: Journal of International Studies*, Vol.16, No.2, 1987.
- Hürsoy, S., 'Cyprus Problem in the Scope of Ethnic Reality', *Review of International Law and Politics*, Vol.6, No.21, 2010.

- Pabst, M., 'Neue Bemühungen zur Beilegung des Zypernkonfliktes', *Österreichische Militärische Zeitschrift*, Heft 5, 2000.
- Wirth, L. 'Types of Nationalism', *The American Journal of Sociology*, Vol.41, No.6, May 1936.

Resmi Kaynaklar:

- 'Basic Structure of the Republic of Cyprus', *Cyprus Conference*, Lancaster House: February 19, 1959.
- Council Regulation (EC) No 866/2004 of 29 April 2004 on a regime under Article 2 of Protocol 10 to the Act of Accession, *Official Journal of the European Union*, (L 206/51-56, 09/06/2004).
- *Financing Protocol Establishing a Financial Assistance Programme to Encourage the Economic Development of the Turkish Cypriot Community*, <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/turkish_cypriot_community/fp_final_en.pdf> (Erişim tarihi: 16.08.2009).
- *Treaty of Guarantee between the Republic of Cyprus, Greece and Turkey*, Lancaster House: February 19, 1959.

İnternet Kaynakları ve Gazeteler:

- 'Cyprus 'spurns historic chance'', *BBC News*, (25 April 2004), <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3656753.stm>> (Erişim tarihi: 16.08.2009).
- Evripidou, S., 'The really tough talks start now', *Cyprus Mail*, (4 September 2008).
- 'EU belohnt Zyperns Türken für Zustimmung – Brüssel sagt Finanzhilfe und Handelserleichterung zu', *Handelsblatt*, Nr. 81, 24.04.2004.
- Kant, I., *The Critique of Pure Reason*, çeviren J.M.D. Meiklejohn, (US: The Pennsylvania State University, 2010) <<http://www2.hn.psu.edu/faculty/jmanis/kant/Critique-Pure-Reason6x9.pdf>> (Erişim Tarihi: 01.11.2012).
- Thesis on Feuerbach'. Marksçı internet arşivi: <<http://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/theses/theses.pdf>> (Ziyaret tarihi: 01.11.2012).

